

Interaccións verbais entre rapaz-adulto ou rapaz-razapaz. Contribución á fraseoloxía

María Rosario Soto Arias

I.E.S. Eusebio da Guarda

O artigo presenta un corpus de frases xeradas en distintos actos comunicativos onde intervén un rapaz. No corpus destaca a presenza do humor, a burla e a ironía. Iso fai que reflexionemos brevemente sobre a función lúdica da linguaxe. Tan importante como o propio corpus fraseolóxico é o contexto que orixina a frase, así como as inferencias conversacionais. Igualmente relevante é o acto de fala como punto de partida da interacción verbal entre adulto/rapaz ou rapaz/rapaz. A importancia do contexto e a existencia en moitas unidades fraseolóxicas de palabras baleiras de significado léxico obríganos a situar este corpus nos límites da fraseoloxía.

Palabras clave: acto de fala, función lúdica, fraseoloxía, contexto, inferencia, palabra baleira.

This paper aims at presenting a corpus of phrases uttered by a child in different speech acts. Humour, irony and joking are highly significant in the corpus. This makes us think briefly over the ludic function of language. Thus, the context in which the phrase is uttered as well as the conversational inferences are as important as the corpus of phrases itself. The speech act as the origin of the verbal interaction between adult and child or between children is equally relevant. The importance of the context and the existence of words empty of lexical meaning in many phraseological units make us place this corpus on the borderline of phraseology.

Keywords: speech act, ludic function, verbal interaction, phraseology, context, inference, empty word.

1. Introducción

Presentamos un pequeno corpus fraseolóxico produto da interrelación comunicativa entre un rapaz e un adulto, ou dun rapaz con outro rapaz. A lingua do obxecto de estudo será indistintamente o galego e o castelán, por razóns de tipo contextual e de tipo familiar¹.

Data de recepción 03/06/2011 Data de aceptación 14/10/2011

¹ O castelán está compartindo espazo co galego na fraseoloxía da nosa infancia coruñesa, na infancia da nosa nai na súa aldea ourensá, na infancia dos nosos familiares criados en Madrid e no Pueblo de Vallecás; o

Organizámolo en bloques, se ben tomamos como modelo ou paradigma descritivo-explicativo o tipo 1².

O marco xeral en que encadramos este pequeno estudo é o da teoría da linguaxe que prima e sitúa nun lugar preferente o concepto de función da linguaxe (formalizada inicialmente por K. Bühler, ampliada por R. Jakobson) pero, tendo en conta que dalgunha maneira este corpus que presentamos nos leva a formular cuestións tocantes á adquisición, por parte do rapaz, da linguaxe e ao coñecemento da sociedade en que vive, deberemos botar man e axudarnos das ferramentas que nos ofrecen as modernas teorías psicolingüísticas (Bernicot et alii, 2010)³.

Uns e outros teñen en común a valoración das relacións, sexan da clase que sexan (humanas en principio e, xa que logo, afectivas en maior ou menor grao, mentais ou intelectivas, psíquicas, sociais...) entre o emisor e o receptor da mensaxe que se presentan ante os nosos ollos ou ante os nosos oídos grazas á linguaxe humana. O punto de partida é o chamado acto de fala.

Naquela parte do corpus que nós adoptamos como obxecto-modelo de estudo, o emisor é un rapaz⁴ que lle formula unha pregunta directamente á nai (*mama, que hai de comer?*), e a nai, contravindo un certo tipo de lóxica⁵, responde algo que podemos

---

castelán é a lingua única na infancia de moitos dos nosos desinteresados informantes, e consideramos pertinente non desvirtuar esa realidade plurilingüe.

² No bloque I maioritariamente o adulto é unha nai. O modelo de interrelación nai-fillo é un óptimo modelo de comunicación. Establécese sobre unha base de confianza e de valores afectivos sólida e necesaria: danse poderosas condicións de igualdade, de mutuo dominio (a nai domina en experiencia pero é dominada polo amor e preocupación extrema polo fillo: o neno domina porque se sabe amado sen límites pero asemade percibe a dependencia e necesita da nai para pouco menos ca todo) e de ausencia case total de condicionantes externos. Este paradigma vainos permitir postular precisamente a interrelación emisor-receptor como básica no acto comunicativo.

³ Sobre as relacións entre lingüística e psicoloxía dedica páxinas enteiras Bühler (1979), el mesmo era, ademais de lingüista, psicólogo infantil. R. Jakobson, cando fala da necesaria “conexión psicolóxica” entre falante e oínte (1981, 32), volve tender lazos entre ambas as dúas disciplinas. Xa antes ca eles, Saussure toca o tema [“en el fondo, todo es psicológico en la lengua”, Saussure, 1980, 31].

⁴ Escollemos a forma *rapaz* porque nos interesa a ambigüidade que comporta. A obtención da información así nos condiciona. Non podemos precisar a idade exacta do emisor non adulto porque os nosos informantes foron basicamente nais con fillos xa maiores, ou alumnos de 17 ou 18 anos. Tiveron que lembrar tempos anteriores. Calculamos, iso si, sobre todo para o tipo 1, unha marxe de idade para o rapaz que vai desde o inicio da escolarización (3 anos; un alto número de informantes subliñan que lle preguntaban á nai qué había de comer *cando volvían da escola*) ata un período indeterminado (10-14, prolongable polo que sabemos, ata os 18-19 e incluso máis).

⁵ Contravén unha das máximas conversacionais de Grice, a de calidade (Grice 1991). De tal xeito, que seguindo a lóxica dese autor, o receptor debería establecer unhas ou varias inferencias, facer presuposicións que o axuden a restablecer as máximas ou regras transgredidas. É complexa a cuestión, porque o que presupón o rapaz diante da “non verdade” burlesca ou irónica da nai é difícil de sistematizar ou de verificar. Pero podemos atrevernos a dicir, canto menos, un par de cousas: nun plano moi xeral, é de supoñer que a nai –amosando burla, enfado e/ou ironía– quere que o rapaz infira o seu estado de ánimo; ademais, podemos inferir que a nai, como educadora, como axente social, está a transmitirle ao rapaz unha norma social que di: “non se pregunta o que hai para comer, porque hai que saber comer de todo”; e mesmo é posible que o axude a inferir que a orde pertinente de preguntas non é aquela que el supostamente estableceu: ao chegar a casa da escola o primeiro non é querer saber pola comida, senón saudar e interesarse polo estado do outro. Estas inferencias posibles non están rifadas cun certo afán lúdico-comunicativo gratuito, ao que lle sumamos un factor aínda non mencionado: a presenza da función

etiquetar de “non verdade”. Así sucede, por exemplo, no tipo 1 e no tipo 2. Podemos dicir sen temor a equivocarnos que a resposta da nai está cargada de burla, mofa e/ou sarcasmo. De ironía, nunha soa palabra.

Esta consideración, o feito de sermos conscientes da presenza da ironía na interrelación nai-fillo, e o quereremos adentrarnos no porqué e para que, foi o núcleo inicial do noso interese polo tema. De aí que necesitemos sentar ben a base desta pequena contribución a aquela parte da lingüística xeral onde ocupa o seu lugar a fraseoloxía, pois esa base subxace á percepción ou intuición inicial de que a función lúdica da linguaxe humana xoga un papel decisivo na socióxénese das UF do corpus aquí presentado. Dito con outras palabras, intuímos dalgunha forma, diante dese corpus, que a función lúdica é a forza matriz, de onde irradia no emisor adulto a gana de falar así como a gana de xogar co fillo, é dicir, a gana de interrelacionarse con el. Ela vén sendo unha especie de forza ilocutiva importantísima ao noso entender⁶.

---

fática; a nai quere coa súa resposta garantir a continuación do diálogo, a prolongación do mesmo, a través de, por exemplo, a sucesiva pregunta metalingüística do rapaz acerca do significado exacto das súas palabras.

⁶ Sobre a función lúdica deberemos preguntarnos se existe realmente como función autónoma, non vinculada necesariamente á poética ou á representativa. Hai dous posicionamentos básicos ao respecto. Un está ben representado en Eguren (1987), que, tras analizar teorizacións anteriores a el sobre as funcións da linguaxe desde Bühler a Ynduráin, e baseándose nun rico corpus de *jitanjáforas*, recitativos infantís e outros textos poéticos, conclúe dándolle carta de autonomía á función lúdica, se ben a irmanda coa poética. Outro posicionamento claro é o de Rojo (1983, 1986) que se sitúa cerca de Bühler pero que concorda con Jakobson en integrar tamén a poética e a metalingüística. Rojo fala de cinco dimensións: para o funcionalista de Santiago o lúdico, o máxico (presente, por exemplo, en certos recitativos infantís) e o fático, non son funcións; son usos. Percíbese un certo interese por preservar a función comunicativa como a función da linguaxe humana por excelencia. Fronte a estes dous enfoques, que podemos considerar ben definidos, situamos a obra de lingüistas como o propio K. Bühler ou M.A.K. Halliday, que traballaron con nenos e investigaron fondamente a linguaxe dos rapaces. Ao longo dos escritos de ambos os dous, a medida que van estudando as distintas e progresivas etapas do desenvolvemento global do neno/rapaz (pragmático-motriz-utilitarista-corporal, cerebral, espiritual –polo menos en Bühler, moi consciente de que non todo é tanxible nin observable–, e lingüístico), van enunciando distintas funcións na adquisición da linguaxe. En Bühler non é unha enunciación sistemática pero fala, por exemplo, de funcións como a simbólica (Bühler 1934:225) ou a denominativa (1934:224). En Halliday hai sistematicidade e enuncia sete funcións: a función instrumental da linguaxe do neno, a función reguladora, a función interaccional, a función persoal, a función heurística, a función imaxinativa e a función representativa (Halliday 1982:3-10). Porén, todos sabemos que á hora da verdade, é dicir, na reformulación global, no plano da teoría xeral da linguaxe (plano metalingüístico por excelencia) Bühler limitase a tres funcións, deixando totalmente á marxe as que puidesen ser operativas na infancia; e Halliday procede igualmente por redución, unha vez superada a etapa da infancia, falando de tres metafuncións moi abstractas (fronte ás funcións utilitarias anteriores). Incluso chega a lembrar o concepto de *atrofia funcional* (Halliday 1982:9): os modernos estudos de neuroloxía cerebral falan, paralelamente, de redución de sinapses, xa que no primeiro ano de vida, en determinados lóbulos e/ou parte da codia do cerebro do neno aumenta moitísimo a densidade sináptica, chegando a ter máis conexións cerebrais ca un adulto, pero tempo andando prodúcese unha especie de poda, é dicir, hai un proceso selectivo e unha parte das sinapses resulta reducida, podada [Blakemore e Frith 2010:42-46]). E, neste punto, imponse unha pregunta: existe unha función comunicativa tal que teoricamente se pode expandir ou multiplicar nun número x de funcións, algunhas altamente rendibles e útiles na etapa infantil humana, pero que logo, na etapa adulta, de pleno desenvolvemento da capacidade reflexivo-discursiva, se subsume ou reduce ao mínimo representativo ou suficiente? Ou, máis ben, abonda con dicir que hai un solapamento, unha intersección de funcións, de tal forma que na linguaxe adulta a función poética integra ou engloba a función lúdica e mais a estética? Sen pretender dar unha resposta que excedería os límites

Ademais, desde outro enfoque posible e complementario, podemos dicir que a nai xoga co fillo porque se adapta a el. É un principio básico de empatía, esperable sempre a priori cando un emisor e un receptor se interrelacionan⁷.

O neno ri antes que fala⁸. O neno xoga antes que fala. O neno cantaruxa antes que fala. É lóxico que informe posteriormente as súas estruturas lingüísticas desa carga: é lóxico que a linguaxe do rapaz sexa irradiada desa luz, ese gozo importantísimo que é o factor lúdico (en xeral é nuclear para o ser humano - deixóunolo claro Johan Huizinga - o home é un ser lúdico por definición, ata o punto de que para el incluso a relación co sagrado pode enfocarse como unha relación lúdica). Pode dicirse que, inicialmente, para o neno falar é xogar⁹. O xogo implica, ademais, tensión. A primeira das

---

deste artigo, podemos simplemente deixar aberto o tema e seguir adiante manexando, por pura comodidade se se quere, o concepto de función lúdica na linguaxe do rapaz.

⁷A mutua adaptación dos interlocutores, un ao outro, é considerada por Bernicot un factor importante á hora de definir o concepto de *registro* (Bernicot, 2010, 75).

Na interrelación nai e fillo, os especialistas falan xa dun tipo especial de linguaxe materna (*motherese* en inglés), polo menos para a etapa inicial da adquisición da linguaxe por parte do neno. A lingua da nai “infantilízase”, podíamos dicir, e adopta mecanismos fónicos, sintácticos, léxicos e comunicativos en xeral, específicos para mellor estimular a resposta e a conduta adecuadas, o progreso en xeral na aprendizaxe da linguaxe por parte do rapaz. Neste caso concreto que nos ocupa, o alto índice da presenza da función lúdica na fala da nai pódese enfocar como un mecanismo máis nesta orde de cousas de tipo comunicativo.

Outros exemplos que temos percibido da función lúdica (presenza da non verdade) na comunicación nai-fillo: Unha coñecida da nai, amósalle a Celia, de 3 anos, a súa pulseira verde e dille: *–Celia, gústache a miña pulseira de cristais? A rapaza cala. A nai dille sorrindo a Celia: –Que bonita!, é rosa, non si? Entón Celia reacciona, nega enfaticamente.*

⁸Hoxe en día, os pediatras adoitan preguntarlles aos pais se a criaturiña bota gargalladas arredor dos catro meses: o normal é que a partir desa idade empecen a rir ás gargalladas. É un dos indicadores básicos de boa saúde mental, se se nos permite a expresión. Hai recitativos, palabras lúdicas ou xogos verbais con contacto físico encamiñadas a facer rir ao neno. Sabemos de cinco: 1. *Palma repalma, chica morena, ¿cómo la quieres, grande o pequeña?* (oído na Coruña, pero é universal hispánica; mentres se recitan esas palabras, a nai –ou pai ou adulto en xeral– faillle cruces na palma da man ao neno e ao final cóxegas mentres a propia nai ri); 2. *Este queixo é queixolán, esta boca pide pan, estes ollos pestanexos, fura por aquí conexo!* (informante de Boimorto, Coruña; a medida que se fala vaixe tocando a parte correspondente do rostro do neno, e ao final, *fúrase* con cóxegas no colo, debaixo da barbeta); 3. *Este ollíño pimpilín, este ollíño pimpilán, este nariz narizán, esta boca pide pan, este queixo non llo dá, arríncate cabalán!* (informante de Arzúa; vaixe tocando nun ollo, no outro, no nariz, na boca, no queixo e na frase final, tírase polo nariz do rapaz, para facerlle o xogo, e así lógrase que o neno ría, e se lle gusta, pide *“Outa vez!”* [sic]); 4. *Cuando vayas al carnicero que te corten por aquí, por aquí y por aquí. Esto para el gatito y esto, ¡para mí, para mí, para mí!* (informante de Pueblo de Vallecas; mentres se recita ludicamente, vanse facendo imaxinarias talladas no brazo do neno; na palabra *gatito* a nai faillle cóxegas no buratiño da articulación brazo-antebrazo, e na triade *para mí* fãnselle cóxegas múltiples no oco da man); 5. *¡Cucú-tras!, ¡cucú-tras!* (informantes de Madrid, na Coruña a fórmula era *¡cucú-tulé!*; vímolos facer cun neno de 6 meses, a nai tapa o seu rostro coas mans ao dicir *cucú* e inmediatamente destapa e ri ao pronunciar *¡tras!*, indefectiblemente o neno ri).

Ana Pelegrín, a este respecto, na súa epígrafe sobre cóxegas e risas sinala palabras lúdicas destinadas a provocar o riso no neno (Pelegrín 1984:70).

⁹Trátase dun enfoque posible. Para o neno, falar é xogar e máis cousas: é relacionar os referentes extralingüísticos co eu e co ti, é representar o mundo: *eu era médico, ti eras o enfermo*, ou *eu era a princesa e ti eras o príncipe*, ou *isto eran os filetes* –un tipo de folla– e *isto era o arroz* –as flores do sabugueiro–. Está claro que *era*, *filetes* e *arroz* non son de seu palabras lúdicas pero están integradas no discurso infantil e cárganse de valores que responden á irradiación de distintas funcións (a lúdica e a que Halliday chama “de fantasía”, unha función que á luz do saber actual, resulta imprescindible para que o

dialécticas; a tensión imprescindible entre o *eu* e o *ti*, a do xogo e a da interrogación: as preguntas aos pais, aos mestres, á natureza (*Cuco-rei, cantos anos vivirei?*), aos iguais en idade (*Adiviña adiviñanza*, é dicir, vexamos quen é máis listo, midamos canto sabes), van conformando unha estrutura mental, a da mente dialóxica, crucial, ao noso entender, para a aprendizaxe do rapaz, para o posterior desenvolvemento global dese ser humano. Esa estrutura dialóxica é un eco, podíamos metaforicamente dicir, dunha estrutura dialóxica real extralingüística (pero tamén lingüística, metalingüística, en canto que temos interacción emisor-receptor), ben representada no caso que propoñemos como modelo, a relación nai-fillo.

Unha última cuestión previa refírese á ubicación do corpus manexado dentro da fraseoloxía. Ímonos mover na periferia do obxecto de estudo lingüístico. O núcleo entendemos que é a propia fraseoloxía, caracterizada por [+LINGÜÍSTICA / +PRAGMÁTICA / +LÉXICO / +ETNOLINGÜÍSTICA¹⁰]. A periferia na que desenvolvemos o noso traballo viría caracterizada, naquela parte que non se solapa co núcleo –pensemos en dous conxuntos que se entrelazan formando un oito cunha zona de intersección no medio– máis ben por [+PSICOLINGÜÍSTICA / +PRAGMÁTICA / +FENOMENOLOXÍA DO FEITO LINGÜÍSTICO / +UNIDADES BALEIRAS DE SIGNIFICADO LÉXICO]. A presenza de unidades baleiras de significado léxico contribúe, sen dúbida, a darlle a este tipo de fraseoloxía un carácter marxinal. Boa proba desta marxinalidade é a súa escasa presenza nos dicionarios¹¹.

2. O corpus

2.1. Metodoloxía empregada para a obtención do corpus

Os datos obtivémolos por medio de entrevistas. Nun primeiro momento seguimos o método da enquisa dirixida, é dicir, provocamos no entrevistado que falese a partir dunha serie de preguntas que introducían o tema, deixando que os datos buscados agromasen.

Exemplos de pregunta neste estadio:

1) *Cando eras neno e chegabas á casa preguntando “Mamá, mamá, qué hai de comer?”, que che dicía a túa nai?*

2) *Que che contestaba a túa nai cando lle dicías “Mamá, teño fame”?*

Mamá, teño sede”/ “Mamá, dóeme a barriga!”

3) *Que che dicía a túa nai cando lle preguntabas “Mamá, que me vas traer?”?*

---

nenos se comuniquen cos outros, para que a súa mente xere as normais estruturas da linguaxe humana: un consello valioso dos especialistas en problemas de autismo é que os pais do neno fomenten esta función imaxinativa).

¹⁰ A fraseoloxía supón un estadio superior de coñecemento na adquisición dunha lingua. É unha boa proba do dominio dunha lingua. Entre outras cousas porque non só implica un saber léxico, de vocabulario, senón tamén un saber cultural, de cosmovisión dun pobo, dunha civilización, dunha cultura humana.

¹¹ De 58 variantes para o tipo 1 do corpus, por exemplo, só figura unha nos dicionarios académicos: *nito*, presente en (1.42) vén no DRAE, na acepción 2; no DRAE, s.v. *huevo*, tamén figura a expresión *huevos moles* (1.38), pero sen relación co uso que a nós nos interesa.

Nun segundo momento introducíanse no interrogatorio algunhas das UF buscadas, xa obtidas previamente, para asegurarnos mellor se eran ou non coñecidas polo entrevistado.

Exemplos de pregunta nestoutro estadio:

4) *Cando lle preguntabas ao chegar a casa “Mamá, mamá, qué hai de comer?”, non che respondía “Lingua de preguntadores”?*

Ás veces, a predisposición do entrevistado permite completar os datos con información de distinto tipo (sociolingüístico, pragmático, etc) que en principio non se solicitaba. Estoutra forma de obter información responde ao método de enquisa semidirixida: ao facerlles unha ou dúas preguntas, os entrevistados relembaban outros posibles casos e outras respostas, guiados por exemplo pola ironía (*cando si se burlaba de min era cando eu lle dicía...*), que nos serviron de fío para completar a información.

En canto á forma de contacto, a forma predominante foi por contacto directo co entrevistado. E en segundo lugar, tamén interrogamos por escrito, a través do correo electrónico.

Os interlocutores foron, basicamente, suxeitos entrevistados de oportunidade. E con respecto aos criterios de selección, debemos dicir que nunca pretendemos unha mostraxe representativa de ningún sector social en concreto, nin nos propuxemos acadar cotas mostrais específicas. Simplemente procuramos que o corpus tivese unha certa extensión –entrevistamos a máis de 200 persoas– e en todo momento quixemos aproveitar a situación en que nos encontrabamos, tratando de conferir certa diversidade á mostraxe aleatoria, en idades (hai dous grupos ben diferenciados: un, entre os 17 e 25 anos; outro, entre 45 e 65) e procedencia (rural e urbana).

2.2. Bloque I

Neste bloque temos sempre unha estrutura dialogada mínima, cunha pregunta (directa ou indirecta, implícita ou explícita), petición ou queixa por parte do rapaz, e unha resposta por parte do adulto, normalmente a nai.

Tipo 1. Pregunta: *Que hai de comer?* (Emisor = rapaz).

O tipo 1 é o núcleo orixe do noso traballo. Temos aquí unha unidade fraseolóxica complexa (UFC), universal tanto no dominio galaico como no dominio do español peninsular e tamén no dominio hispanoamericano¹².

---

¹² Xulgamos pertinente achegar certos datos obtidos mentres recadabamos a información. Dalgunha maneira a obtención da propia información entra a formar parte do acto comunicativo: activamos a función metalingüística, contextualizamos de novo o xa vivido. Así temos: 1º. Os adultos relemban a infancia. Reactualizan lembranzas medio esquecidas. 2º. Lembrar as respostas das nais ou avós cando eran nenos frecuentemente supón unha nova forma de gozar. Provoca o riso no informante. 3. Obtéñense datos psicolóxicos do informante con facilidade (por exemplo, “*Eu non preguntaba..., miña nai xa me ten dito ‘debiches falar máis comigo, ser máis aberta...’*”). 4. Da mesma maneira, obtéñense datos sociolóxicos: unha nosa alumna chinesa, á quen lle mandamos que lles preguntase aos seus pais, contéstanos ao cabo duns días: “*Na xeración dos meus pais esa pregunta non tiña sentido, non había apenas qué comer...*”; outra posible informante, filla dunha familia de estatus social medio-alto, responde: “*Na miña casa*

É unha unidade fraseolóxica complexa de tipo dialóxico. Responde á fórmula binaria P-R (pregunta-resposta). O alto grao de variables¹³ na resposta fai que debamos enunciar a UFC do seguinte modo: *–(Mamá, mamá,) que hai de comer?* –RESPOSTA [+IRONÍA, + FUNCIÓN LÚDICA], é dicir, unha enunciación fraseolóxica con casiña baleira complexa¹⁴.

Respostas (E = nai/avoa/avó/ama):

A. De falantes galegos, en galego.

(1.1) *–Lingua de preguntadores* (parece universal en Galicia, documentámola en falantes do Concello de Zas, en falantes de Silleda e en falantes do Concello de Lalín; a variante *linguas de preguntadores* documentámola nunha nosa alumna coruñesa de 17 anos, dicíallo a nai portuguesa, de O Porto).

(1.2) *–Lingua de perdices* (o noso informante, duns 60 anos, natural do municipio de Silleda, dinos que a súa nai respondía así cando había algunha exquisitez, algo que ela sabía que lle gustaba a el; a variante en plural, *linguas de perdices*, rexístraa Vázquez Saco [Vázquez Saco 2003:985]).

(1.3) *–Picos de paxaro e alas de mosca* (informante de Coruña; dicíallo o avó de Verín; ás veces no canto de *mosca* aparecía *mosquito*).

(1.4) *–Arolas* (informante de Rianxo; podía pensarse –de feito iso cría a nosa alumna e a súa nai– que temos aquí unha palabra-rima, baleira de significado léxico, como temos por exemplo en [1.23], pero non é así. As *arolas* son un tipo de molusco, figuran en Ríos Panisse [1977:21, 114, etc.]. Ao suxerirlle á nosa alumna que lle preguntase ao avó, lembraron da existencia noutrora deses saborosos froitos do mar. “Son xa raras”, díxonos. Existe a unidade fraseolóxica *comer arolas* ‘comer cousas de pouco alimento, quedar con ganas’ [DdD]).

(1.5) *–Beltrantes* (informante de Friol, Lugo. Ás veces, unha frase como esta dá lugar a unha nova pregunta con resposta encadeada, nunha especie de proceso de retroalimentación lingüística –que siga o xogo: *–E que son beltrantes?* *–Cagallones para os preguntantes*. Unha variante deste proceso témola na seguinte secuencia:

–Madríña [é tamén avoa], que estás facendo? [de comer]. –Chuchinos. –E que é iso? [entón faciáte rabear un pouco], que é, ho? –Os collóns dos capuchinos. Informante de Loureda, Arteixo¹⁵).

---

comíase sempre á mesma hora”, de onde se deduce un sistema educativo suxeito a normas digamos rixidas. Subxace aquí a idea, importante, de que preguntar qué hai de comer non é de boa educación. 5. Salvo un caso en que temos a *nana*, e outro no que temos o avó, quen contestaba era a nai –máis do 90% dos casos– ou a avoa.

¹³ Corpas dá como unha das características esenciais das unidades fraseolóxicas a posibilidade de variación dos seus elementos integrantes (Corpas 97:20).

¹⁴ Dalgũa maneira temos aquí, nesta clase de unidades fraseolóxicas complexas, un tipo de *matriz*, tomando como modelo o concepto de *matriz* que propón Gouadec, citado por Pastor (2010:201). Isto é, unha unidade fraseolóxica composta por elementos fixos e elementos que están suxeitos a variación.

¹⁵ Luque (2008:101) rexistra unha estrutura encadeada deste tipo encabezada pola pregunta infantil *¿Qué me vas a comprar?* A resposta e conseguinte pregunta coinciden coas variantes galegas no valor escatolóxico

(1.6) –*Bocacala* (informante de Santiago de Compostela. Hai un xogo de palabras: “cala a boca”; a mensaxe é clara e común a case todas as respostas deste tipo 1: *Non preguntas*).

(1.7) –*Piripantes* (informante de Conxo, Santiago).

(1.8) –*Cabalo* (informante da Coruña. Ata non hai moitos anos había na Coruña polo menos unha carnicería de carne de cabalo, nos Mallos).

(1.9) –*Comida* (é resposta universal, lacónica).

(1.10) –*Caldo e algo máis* (informante de Arzúa).

(1.11) –*Hostias en vinagre* (informante da Coruña).

(1.12) –*Pan con pan comida de tontos* (informante de Santiago. Temos aquí un caso de reutilización dun refrán. Sucede igual cos casos [2.6] e [2.7]).

(1.13) –*Pedras do campo* (informante da Coruña).

(1.14) –*Pica piquelo* (informante de Quiroga. O *piquelo* como voz común é o peto, así aparece en Fole –citado por Vázquez Saco 2003:977–. O noso informante explica que a nai con esta frase quería dicirlle que había o de sempre: de igual forma, o *piquelo* toca sempre a mesma canción co seu peteiro petando).

(1.15) –*Picos e callares para que outra vez non me preguntares* (informante octoxenaria, a frase dicíalla sempre a súa nai –as dúas de Valencia do Sil, Vilamartín de Valdeorras–. Porén, xa non llela transmitiu aos fillos. É a máis explícita, quer dicir, a que axuda a constatar máis claramente que a pregunta *que hai de comer?* é impertinente conforme certas regras educativas).

(1.16) –*Patacas e guisantes e merda para os preguntantes* (informante de Bóveda, Monforte).

(1.17) –*Menos lingua...* (*porque diso xa tes bastante*) (informante de A Revolta, Carballo de Bergantiños).

(1.18) –*O que está feito* (informante de Bergantiños).

(1.19) –**Abexarrucos en leite* (informante de Coruña de vinte anos; dicíallo a avoa coruñesa).

B. En castelán:

(1.20) –*Agua frita y papel asao*¹⁶.

---

malsoante: –*Una peralta. –¿Y eso qué es? –Una mierda así de alta.* Imponse a certeza de pertencermos á mesma tribo, a do feraz e feroz por veces, realismo cru, esperpéntico, escarniño.

¹⁶ A maior parte das respostas en castelán fóronos fornecidas polos nosos alumnos de 2º de bacharelato. Moitos deles recorreron ao buscador Google. Non sempre especifican o enderezo correctamente. Ofrecemos dous: <<http://www.fogonazos.es/2004/09/canguingos-mooooo-panconpingues.html>> e <<http://blogs.20minutos.es/madreeciente/2009/06/25/mamaa-aaquao-hay-comer/>>. En todos os casos en que non se especifica entre parénteses a fonte de información, debemos entender que as respostas nos foron fornecidas polos nosos alumnos.

- (1.21) –*Agua molida y viento raspado.*
- (1.22) –*Aire frito en sartén de palo.*
- (1.23) –*Aliola, un puchero a la lumbre con agua sola.*
- (1.24) –*Andantes para los preguntantes.*
- (1.25) –*Borritones en salsa y chamarises a la varilla.*
- (1.26) –*Briones y mandilones.*
- (1.27) –*Cacarrollas de verano.*
- (1.28) –*Canguingos (a la jota) y patas de peces* (Luque 2008:101).
- (1.29) –*Canguingos y ancas de rana.*
- (1.30) –*Chiflios y revolanderetas.*
- (1.31) –*Chorlas con borlas.*
- (1.32) –*Confroncios y buenas pasas gordas.*
- (1.33) –*Confrondios y pasaslargas.*
- (1.34) –*Cortapicos y callares y lengua de preguntadores.*
- (1.35) –*El corazón de un mosquito* (informante da Provincia de Buenos Aires).
- (1.36) –*Grescos frescos y cagarritos fritos.*
- (1.37) –*Guisantes, comida para los preguntantes.*
- (1.38) –*Huevos moles.*
- (1.39) –*La gracia de Dios* (chama a atención pola beleza inmanente: non hai dúbida de que a función estética vai da man da poética, e ambas as dúas da lúdica nesta UF: a graza de Deus é intanxible; resulta difícil de imaxinar como se pode comer).
- (1.40) –*Majimones (sopa por cojones).*
- (1.41) –*Nísperos en vinagre.*
- (1.42) –*Nitos y pajaritos fritos.*
- (1.43) –*Pan, pijo y habas* (informante de Murcia).
- (1.44) –*Pan y pillao.*
- (1.45) –*Sesos de mosquito y truños.*
- (1.46) –*Socoñuños, mojones como puños.*
- (1.47) –*Tachuelas esparragás y azulejos blancos con tomate.*
- (1.48) –*Tortas y pan pintado.*
- (1.49) –*Un barco velero y mierda pal novelero* (informante de Canarias).

(1.50) –*Lengua de canario* (informante de Santiago de Chile. É o único caso –no que nós podemos saber–, en que a relación se establece entre *ama*-neno. “A *nana* levaba toda a vida connosco, era unha segunda nai, xa estaba coa miña avoa”).

(1.51) –*Ajenjos* (informante de Villaescusa de Roa, Burgos. “Diciánolo a nosa nai, que era unha nena, casou con 17..., non sei o que son os ajenjos, dicíanolo por dicir, logo xa chegabamos e eu dicíalle *¿Qué hay de comer, ajenjos?*, e ela botábase a rir”. A palabra *ajenjo* figura no DRAE, trátase dunha planta de sabor amargo).

(1.52) –*Un correqueteverás con las patas colorás* (tanto [1.52] como [1.53] e [1.54] están desprazadas aquí do seu contexto orixinal, que, a xulgar pola rima *correqueteverás, curriverás con tras, traerás*, debeu ser o que lle corresponde ao tipo 7).

(1.53) –*Un correquetevienes con las patas verdes.*

(1.54) –*Un currivirás con un cascabelín detrás.*

(1.55) –*Lentejas, si las quieres las comes y si no las dejas.*

(1.56) –*Lentejas, si las quieres las comes y si no las diejas*¹⁷.

(1.57) –*Tetas, sopas y mojar la pringue* (informante sevillano pero de nai xienense; ao explicarnos ben o significado da frase, dicía: “¡de todo, vaya, que no se puede pedir más!”).

(1.58) –*Culindrines con calandracas* (informante de Coruña).

Tipo 2. Petición implícita: *Mamá, teño fame* (Emisor = rapaz).

Respostas (E = nai):

A. En galego:

(2.1) –*Pois morde un dedo* (informante de Valdeorras).

(2.2) –*(Pois) rilla un brazo (e come carne)* (informante de Deza).

(2.3) –*Pois vai ao cu e lambe* (informante de Deza).

(2.4) –*Pois vai ao cu e come carne* (informante de Arzúa).

(2.5) –*Roe un brazo* (informante de Sta. Cruz de Ribadulla).

(2.6) –*Pois na terra do meu home, o que non traballa non come* (informante de Niós, Abegondo).

(2.7) –*Boa é a fame que espera fartura* (informante de Valdeorras).

B. En castelán:

¹⁷ Informante de Sendelle, Boimorto. Non hai dúbida da procedencia castelá da unidade fraseolóxica, e por se a houbera, velai a ditongación hipercharacterizadora. Vázquez Saco recolle unha UF galega que se corresponde ben coa castelá das lentellas: *Todo é peixe: o que non o queira, que o deixe* (Paz Roca 2007:290).

(2.8) –*Pues come piedras* (informante de Alhambra, Ciudad Real).

(2.9) –*Pues alza la pata y lambe* (informante de Coruña)

(2.10) –*Pues cómete el dedo grande.*

(2.11) –*Pues en la boca lo tienes y es carne.*

(2.12) –*Pues muérdete el culo y comerás carne* (Luque 2008:101).

Tipo 3. Petición implícita: *Mamá, teño sede* (Emisor = rapaz).

Resposta (E = nai):

(3.1) –*Pois mexa e bebe* (informante de Arteixo).

Tipo 4. Queixa: *Mamá, doime a barriga* (Emisor = rapaz).

Respostas (E = nai):

(4.1) –*Pois frégaa con ortigas* (informante de Ferrol, de Arteixo..., é universal).

(4.2) –*Pois frégaa con palla triga* (informante de Arzúa; aquí temos unha nova variante da concatenación que vimos en [1.5]: –*Mamá, dóeme a barriga. –Pois frégaa con palla triga. –Xa a freguei e non me pasou, malia o ladrón que me mandou.* Hai variante en castelán da réplica impertinente: –*Ahora la frotto contra quien me mandó.* É de supoñer que o engadido xa é cousa de rapaces maiores, nunha dialéctica lúdica entre eles).

(4.3) –*Doime a cabeza. –Dálle contra unha artesa; se a artesa é dura, contra a pata dunha burra* (Rielo 1980:78).

Tipo 5. Queixa: *Mamá, me aburro* (Emisor = rapaz).

Respostas (E = nai):

(5.1) –*Pues compra un mono* (informante de Coruña).

(5.2) –*Pues compra un perro* (informante de Valdeorras).

(5.3) –*Pues saca un pelo de una pierna y plántalo en la otra* (informante de Conxo, Santiago).

(5.4) –*Pues date con una piedra en la espinilla* (Luque 2008:101).

Tipo 6. Queixa: *Mamá, non me gusta* (Emisor = rapaz).

Resposta (E = nai):

(6.1) –*Pois bótalle azucre.*

Tipo 7. Pregunta: *Mamá, que me trai da feira?/Mamá, que me traerás?/ Mamá, que nos tras?* (Emisor = rapaz).

Respostas (E = nai):

(7.1) –*Un corroverás* (informante de Loimil, A Estrada).

(7.2) –*Un corroverás, que anda pra diante e pra atrás* (informante de Valdeorras).

(7.3) –*Un corre que te cagas e unha levita para subi-la costa de santa Margarita* (informante nacida en Caión e casada na Coruña).

(7.4) –*Un carrabolás coas pernas para atrás* (Martíns Seixo 2007:244).

(7.5) –*Un cuco para os novos* (López Taboada e Soto Arias 2008:173).

(7.6) –*Vouche dar un corre verás coas pernas para atrás!* (González Guerra 2010:303).

(7.7) –*Mamá, que me trai da feira?* –*O camiño para andar, meu fillo!* (Vázquez Saco 2003:919)¹⁸.

Tipo 8. Pregunta: *Onde estás?* (Emisor = rapaz).

Resposta (E = nai):

(8.1) –*En tableta. ¿Qué comiste? Cebolleta. ¿Qué bebiste? Vino blanco. Sácate de ahí, borrico, que yo me canso* (informante de Valdeorras; as palabras da resposta forman parte dun xogo infantil¹⁹).

(8.2) –*En la barriga del buey que se mueve, donde no nieva ni llueve* (informante de Coruña).

---

¹⁸ En Luque (2008:101) figuran tres variantes desta serie en castelán: *Un siseñor con las patas verdes, Un lerele con pelo, Un tilín tin pal moño y unas medias colorás.*

¹⁹ A informante explicanos que lle respondía así á filla para burlarse do seu medo: “tiña medo de noite, se a mandaba ao outro cabo da casa a buscar algo...” (é un dato a ter en conta: o lúdico neutraliza o medo; ten un claro valor educativo, de posible axuda no autocontrol dos medos infantís).

En canto ao recitativo, era un xogo de resistencia física que se xogaba en Valencia do Sil, Vilamartín de Valdeorras. Un rapaz enriba de outro, formando unha cadea, íanse pasando, saltando no lombo, dun noutro e a duración viña dada por este diálogo: o de abaixo preguntaba e ao chegar ao de ‘yo me canso’, botábao fóra.

Unha nosa informante de Silleda octoxenaria, cando oía, en presenza dos netos, a pregunta *onde estás/estabas?* reactivaba un diálogo-recitativo lúdico da avoa xorda e o neto que dicía así: –*Onde estiveches, meu neto? –En Ingalaterra. –Debaixo da terra? Ai Xesús, filliño! E que comías? –Caldo con unto. –Ósos de defunto? Ai, Xesús, meu neto! E que bebías? –Viño puro. –Mexos de burro? Ai, Xesús, meu fillo...*

O seguinte recitativo entoábase na infancia doutro informante dezaio de 90 anos, mentres se saltaba nas costas dos nenos formando cadea: –*En que estás? –En taborete. –Que comes? –Pan de molete. –Dáme unha mighiña. –Eu cha darei. –Baixa ti que eu subirei* (variante digna de interese: na confrontación co recitativo valdeorrés, aparte do cambio de idioma, xorden dúas diferenzas básicas: elimínase o insulto e apréndese a compartir o pan).

As frases da informante valdeorresa *¿Qué comiste..., qué bebiste? –Vino blanco* gardan relación cos versos documentados xa no século de ouro español *¿Qué comiste? –Sopa en vino*, recollidos por Gonzalo Tobajas e Araque Comino (2001:217). Na casa dun noso colega santiagués, cando lle preguntaban de nenos á nai *onde está* unha terceira persoa ou unha cousa, a resposta lúdica invariable era: *la llevaba un perro en la boca*. En Esteiro (Muros) din *Téñoa eu no *bolsillo*. Ou *Non che parece que a teño eu no bolsillo?*

Tipo 9. Pregunta: *Como te chamas?* (Emisor = rapaz ou adulto).

Estas frases poden ser xeradas prescindindo da resposta do interlocutor, é dicir, o emisor pode preguntar e responder el mesmo. Pero un dos interlocutores é sempre un rapaz.

Respostas (E = rapaz ou adulto):

(9.1) *–Como te chamas? –Comecastañas. –Vai ao pote e arrebañaas* (Valdeorras).

(9.2) *–Como te chamas? –Comecastañas. Eu as como e ti as apañas* (Deza).

(9.3) *–Como te chamas? –Comecastañas. El burro las caga y tú las apañas* (Terra de Lemos)²⁰.

(9.4) *–Como te chamas? –Comecastañas. E de apelido? –Caldo cocido* (Esteiro, Muros).

2.3. Bloque II

Neste bloque xa non temos necesariamente diálogo. Segue habendo unha pregunta pero agora quen formula a pregunta é un adulto, e non se espera resposta. Pero sempre presupoñemos a necesaria presenza dun rapaz no acto vivo de fala, ben sexa como interlocutor activo, ben como interlocutor-oínte silencioso.

Tipo 10. Pregunta implícita: *Por que non contestas/falas?* (Emisor = adulto).

Resposta: normalmente non hai resposta.

(10.1) *–Quen che comeu a lingua, o gato?*

---

²⁰ (9.1), (9.2), (9.3) en principio debían responder ao esquema P (E¹)-R (E²)-R (E¹). É dicir, un neno formula a pregunta, outro neno responde e o primeiro neno retruca. Pero este tipo admite variantes: por exemplo (9.2)≠ P (E¹)-R (E²). Outra variante nace dun contexto deste tipo: Emisor adulto, a neno descoñecido que vai coa nai, que pode ser coñecida ou non do 1º E.: *–Como te chamas?* [Silencio do rapaz, a nai dille] *–Dille como te chamas...* [Silencio] [O emisor adulto di] *–Comecastañas, chámaste comecastañas?* Neste caso, a reacción do neno pode ser de grande enfado: *–Non, non me chamo Comecastañas!*, cunha dobre posibilidade posterior, que diga daquela o seu nome ou que se negue, con razón talvez, a comunicalo; a pragmática deste pequeno acto de comunicación –sucede igual noutros casos, como o implicado en (10.1)– responde aos criterios educativos do grupo social: nós sempre procuramos educar os nosos fillos para que respondan cortesmente a determinadas preguntas, entre elas entra o nome; permanecer coa boca pechada sistematicamente diante dun adulto que pregunta ou se interesa con cortesía, sempre nos pareceu falta de educación; neste punto concordamos coa Alicia de L. Carroll, que sabe perfectamente que encetar conversa é unha obriga e que non é de boa educación permanecer amuada diante dun estraño que se dirixe a ela.

Un noso informante, de 25 anos, asegúranos que de cando en vez a súa cuadrilla de amigos coruñeses xoga con este esquema comunicativo (tipo 9.1, 9.2), teatralizan esta simple pregunta-resposta do *comecastañas*, esquema universal en Galicia, que, polo que parece, se conserva vivo e emana un alto valor lúdico-festivo. Unha última variante vivida por nós: hai dous adultos xuntos [deberá haber unha boa base de confianza na súa relación], un deles fala cun neno que se aburre nunha sala de espera coa nai presente. *–Como te chamas?* [o neno é sociable, responde alegre] *–Chámome X.* [entón o adulto di] *–Pois eu chámome H, e este* [sinalando ao adulto acompañante seu] *chámase Comecastañas.*

Un caso paralelo, con tres actantes, nai-neno-adulto descoñecido, témolo no acto comunicativo seguinte: [Nai] *–Dálle as grazas.* [Neno] *–Moitas grazas!* [Adulto] *–Dise “Moitas veces!”*, resposta esta que nós persoalmente sempre oímos en boca dun adulto que fala cun neno.

(10.2) –*Seica che comeu a lingua o gato?*

Tipo 11. Pregunta-interrogación retórica que implica na maior parte dos casos unha orde negativa do tipo *non fagas iso* ou afirmativa do tipo *deixa xa de facer iso* (Emisor = adulto).

Burla directa da nai ou do adulto sen pregunta previa do fillo. Non se espera resposta. O estímulo que provoca a pregunta-UF é fisiolóxico (está relacionado co corpo do rapaz).

(11.1. a) –*Que? Hai festa hoxe nos salóns?* (informante de Valdeorras; “diciánolo cando furgabamos co dedo no nariz; movía a nosa curiosidade, ao ser interrogada, a nosa nai respondía irónica: *como te vexo limpar tanto...*”; a UF *limpar o salón* figura en Hermida 2009:296).

(11.1.d) – *¿Vas ao cine? Como sacas as entradas...* (Esteiro. Muros).

(11.1.b) – *¿Qué andas buscando, petróleo?* (informante madrileña).

(11.1.c) –*¿Qué andas buscando, perlas?* (informante manchega; en López Morales 2010, s.v. *Sacar*, figuran varias frases usadas neste mesmo contexto: *Hornearse la nariz, Sacar el pan del horno, Sacarse el pan, Sacarse pan*).

(11.2) –*Quedaches fartuco, eh?, agora podes ir para o palleiro* (informante de Arzúa; diciáselle ao rapaz cando comía moito e ben).

(11.3.) –*(Que?) Cáече o pisón?* (informante de Malpica de Bergantiños; diciállo o pai cando topeneaba co sono)²¹.

(11.4) – *Milmañas, ti ris ou regañas?* (informante de Arzúa, diciáselle aos meniños cando choraban sen ganas; a frase procede dun conto popular²²).

2.4. Bloque III

Presentamos neste bloque unha serie de estruturas sempre rimadas. A resposta rima normalmente cunha palabra da pregunta ou da interpelación primeira. O emisor

²¹ En paralelo con esa frase están aquelas outras expresións onde entra en xogo *Pedro Chosco*, como *éntrache/tes/vénche Pedro Chosco*, que se lles di aos nenos cando se lles cerran os ollos co sono; hai variantes: *Piro Chosco* (López Barreiro 2006:325), *Pedro Cego*, *Pedro Chusco* (DdD, s. v. *Pedro*). Na fala do pai do noso informante, o *pisón* é a cabeza (aparece tamén noutras frases deste mesmo informante, como por exemplo *este tenche moito pisón*, con valor tanto negativo –é un cabezón descerebrado–, como positivo). Esta acepción de ‘cabeza’ é secundaria. A acepción primaria alude a un tipo de maza para pisar uvas, toxos, etc.

²² Da contribución do folclore contístico á fraseoloxía en xeral xa temos falado noutro lugar (Soto Arias e González García 2009:211-229). Aí cítase, por exemplo, o caso da frase *calzar as botas de sete leguas* que unha nai lle dicía a un noso alumno; na resposta contida en (8.2) aparece unha frase tomada do coñecido conto de “Garbancito”.

Con respecto ao caso que formula (11.4), sabemos de máis expresións en son de burla cando un rapaz chora sen ganas ou chora por pouco motivo. Por exemplo: –*Mira pra ela..., esta nena ri como choran en Francia* (informante de Valdeorras). Ou tamén: *Este meniño ten o meco* (dise cando os nenos se enfurruñan [Rielo 1980:145]). Nesta serie aínda se podía integrar a frase seguinte: –*Vaiche saír a tripa cagueira* (burla aos nenos cando se asustan por unha ferida [Hermida 2009:301] En Esteiro (Muros) – *Vaiche saír a tripa resqueira..*

sabemos que pode ser un rapaz. De feito, case todas son pequenas dialécticas nadas ao amor da curiosidade tipicamente infantil. Respecto ao receptor, ao actante que responde, temos as dúas posibilidades, que sexa un adulto, ou que sexa outro rapaz. Algnhas destas frases son extrapolables a calquera idade²³.

Tipo 12. Pregunta produto da curiosidade ou da impaciencia (Emisor = rapaz).

Resposta rimada que implica unha negativa a satisfacer esa curiosidade (E = adulto ou rapaz):

(12.1.a) –*E que máis? –Todo eso por medio peso* (informante de Boimorto. É unha expresión lúdica de peche do discurso, dicíasele aos nenos pedichóns ou moi curiosos).

(12.1.b) –*¿Y qué máis? –Una espuertapaja* (informante manchega, é paralela á anterior).

(12.2.a) –*Onde? –Na casa do conde* (informante de Coruña).

(12.2.b) –*¿Dónde? –En la casa del conde, que ni se mueve ni se esconde* (Coruña; hai variantes no enderezo electrónico citado na nota 15).

(12.3.a) –*Que imos facer? –Tallar e comer* (informante de Arzúa).

(12.3.b) –*Que hai que facer/Que imos facer/Que teño que facer? –Erguer o cu e deixalo caer* (informante de Arzúa).

(12.3.c) –*Que hai que facer? –(O que hai que facer é) calar e comer* (informante de Valdeorras).

(12.4) –*¿Qué me das? –Blas que te das* (informante de Coruña²⁴).

(12.5.a) –*Que pasa? –Pasa o que sucede* (informante de Arzúa²⁵).

²³ Un exemplo paradigmático témolo en (12.6), resposta lúdica usada entre adultos cando non se quere dar a fonte de información. Movémonos nun terreo esvaradio: podemos saber con absoluta certeza o contexto concreto primeiro para unha frase que logo pasa a ser fixada polo uso xeral? Neste bloque máis que en ningún outro, debemos lidar coa incerteza de que na xénese da frase houbera un interlocutor rapaz, conditio sine qua non para darlle entrada no corpus. Conformámonos con saber a ciencia certa dun caso, polo menos, da experiencia dun informante que así nolo confirma (*dicíanmo cando eu era rapaz*). Unha incerteza paralela deben asumir os lexicólogos cando etiquetan como infantís determinadas palabras nos dicionarios. Unha palabra é *infantil* porque a xerou un neno cando aprendía a falar, ou porque a xerou a nai infantilizando a súa linguaxe cando falaba co fillo pequeno? Velaí a cuestión. Pensemos en palabras como *coco* e *cocón*, por exemplo.

²⁴ A nosa informante, nai de familia numerosa, dinos: “Moitas destas frases usámolas entre nós, son coma un código familiar..., ás veces veñen xantar a casa amigos dalgún dos meus fillos e óennos e din, ‘que tedes, unha linguaxe propia que só vós entendedes?’” É esta unha reflexión interesante. Xa nos ten ocorrido máis veces, na nosa traxectoria de buscadores de frases, atopar con informantes cun rico acervo fraseolóxico de uso restrinxido: “estas frases só as usabamos no traballo, no grupo de traballo cando eu estaba en tal sitio...” Percíbese aquí unha especie de dialéctica lingüística: a tendencia á universalidade versus a tendencia ao idiolectismo, á salvagarda e hipercharacterización do clan.

²⁵ Volvemos atopar unha resposta que integra unha especie de tautoloxía ou festiva verdade obvia capaz de desconcertar e frear o impulso ilocutivo-negativo do rapaz (sexa curiosidade, sexa incapacidade de acatar

(12.5.b) –¿Qué pasa? –La bandera por tu casa / La saliva por la garganta (, la sangre por las venas y la mierda por el culo) (informante de Coruña, dicíase sempre entre rapaces).

(12.5.c) –¿Qué pasa? – La saliva por la garganta, el tren por la vía y el brazo por la manga/ Un burro por tu casa²⁶.

(12.6) –*Quen cho dixo?* –*Un paxariño* (universal, tanto no dominio galaico, como no hispánico peninsular, en xeral).

Tipo 13. Interpelación-saúdo: *Ola!* (Emisor = rapaz/adulto).

Resposta rimada (E = adulto/rapaz):

(13.1a) –*Ola!* –*Ola, ola, carabina sen pistola!* (informante de Valdeorras).

(13.1b) –*Ola!* –*Ola, ola, cazador sin pistola!* (informante de Compostela); recentemente oímos na Coruña que unha nai nova lle dicía á filla pequena, á saída do colexio:

(13.1c) –*Ola, ola, CocaCola!*, nunha clara reactualización ou adaptación discutible aos tempos nos que vivimos).

(13.2) –¡Hola, hola, pajarito sin cola! (Luque 2008:95).

Tipo 14. Interpelación-petición: *Perdón!* (Emisor = rapaz).

Resposta (Emisor = rapaz/adulto):

(14.1) –*Perdón!* –*(Perdón) polo gato rabón* (informante de Valdeorras; dillo a nai ao fillo cando o rapaz pide perdón sen sentilo, mecanicamente).

(14.2) –*Perdón!* –*Polo gato lambón* (informante de Deza).

(14.3) –*Perdón polo gato lambón e por ti non* (informante de Silleda; dicíase así entre rapaces, por exemplo cando un interpelaba ao outro coas palabras: *pideme perdón!*).

(14.4) –*Perdón* –*Perdón polo gato ladrón* (que entrou pola xanela e saíu polo balcón) (Martíns Seixo 2007:242).

(14.5) –*Perdón!* –*Polo padre Pichón* (informante de Coruña)²⁷.

---

a voz dos maiores) na fórmula: –*Pero, pero...* –*(Pero) a pera non é mazá* (informantes de Valdeorras e de Deza).

²⁶ <<http://www.elhuevodechocolate.com/retahila/retah-2.htm>> [Data de consulta: 09/05/2011]

²⁷ Deixamos fóra do corpus unha serie de fórmulas rimadas dubiosas, en canto que non podemos asegurar que fosen xeradas cun rapaz de interlocutor, ou entre rapaces. Aínda que intuimos que así foi. Trátase das seguintes: –*¡Ah!* –*A primeira palabra que o burro da!* (Benavente e Ferro 2010:1357; informantes de Deza); –*Bonita.* –*Como o rabo de unha pita* (Ventín 2007:242); –*Cando?* –*Cando cagaba Fernando e ti ías por baixo lapando* (Ventín 2007:248); –*Canto custou?* –*Facerte falar;* –*¡E certo?* –*¡Que cando o rei c...[aga] ten o c...[u] aberto?* (Benavente e Ferro 2010:1357); –*¡Agora?* –*Papas na ola* (Ventín 2007:245); –*O que?* –*O ollo do cu que non ve* (González Guerra 2010:303); –*¡Qué dices?* –*Narices.* –*As miñas son de carne e as túas de perdices* (Benavente e Ferro 2010:1357); *¡Qué pena!* –*Qué pena, tener*

2.5. Observacións

Verbo do tipo I, chama a atención o desbordamento de imaxinación e o surrealismo; hai un alto número de palabras inventadas ad hoc, son as chamadas formas baleiras de significado léxico concreto que non figuran nos dicionarios. Contabilizamos as seguintes no tipo I: *beltrante, chuchino, piripante* en galego; *aliola, borritón, brión, cacarrolla, canguingo, chamarís, chiflio, revolandeta, chorla, confroncio, confrondio, cortapico, cagarrito, majimón, truño, socoñoño*, sen contar as composicións *correqueteverás, correquetevienes, currivirás*, que tampouco figuran.

Tamén é elevado o número de palabras compostas; destaca por infrecuente a presenza de participios de presente do tipo de *preguntantes* (2 veces).

Outro dato que merece subliñarse é o que podemos denominar a *mobilidade* ou *polivalencia* de certas UF. Xa mencionamos a existencia de refráns usados como formantes de UFC ([2.6], [2.7]). Neste sentido, a resposta (1.35), “el corazón de un mosquito”, recollido dunha arxentina con familia galega, recorda moito os compoñentes dunha cantiga popular burlesca: “*O figado de unha pulga/ i-o corazón de un piollo, heillo de dar ó meu damo [sic]/ para que probe de todo*” (Ventín 2007:310). Pola súa banda, (7.6) aparece reutilizada como ameaza de castigo para os nenos que dan a roncha. Polivalente é (5.3), que pode ser usada noutro contexto: *–Que fas? – Estou sacando pelos dunha perna e meténdoos noutra* (Hermida 2009:301).

3. Conclusións

1. A linguaxe que xeramos na infancia non desaparece totalmente nunca das nosas vidas. Como norma xeral. E iso está aínda máis claro no caso daqueles seres humanos aos que a Providencia lles dá netos ou sobriños-netos.
2. A linguaxe produto da interrelación con ou entre rapaces vén frecuentemente informada desa enerxía que irradia a función que chamamos función lúdica da linguaxe humana. Produce gozo, ganas de vivir.
3. A función lúdica pódese considerar unha expansión da función comunicativa.
4. A estrutura do acto de fala xunto coas funcións da linguaxe tal como as formularan Bühler e Jakobson amósasenos como un óptimo paradigma para poder continuar avanzando no coñecemento da comunicación humana.

4. Referencias bibliográficas

- BENAVENTE JAREÑO, Pedro e FERRO RUIBAL, Xesús (2010): *O libro da vaca*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro.
- BERNICOT, Josie (2010): “Evaluation des capacités langagières pragmatiques et interactions”, en BERNICOT, VENEZARIO, MUSIOL, BERT-ERBOUL (eds.), 65-91.

---

reloj y no tener cadena (universal no español peninsular); *–Que pena! –Que pena, que pena, ter fame e non ter cena!* (informante de Bendoiro, Lalín); *–¿Quién? –O rabo da sartén que frite muy ben* (Benavente e Ferro 2010:1357). *¿Qué sabes? O que ti non sabes.* (Esteiro. Muros)

- BERNICOT, Josie; VENEZARIO, Edy; MUSIOL, Michel; BERT-ERBOUL, Alain (2010) (eds.): *Interactions verbales et acquisition du langage*. Paris: L'Harmattan.
- BLAKEMORE, Sara-Jayne e FRITH, Uta (2010): *Cómo aprende el cerebro. Las claves para la educación*. Barcelona: Ariel.
- BÜHLER, Karl (1934): *El desarrollo espiritual del niño*. Madrid: Espasa Calpe.
- (1979): *Teoría del lenguaje*. Madrid: Alianza.
- CORDE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Corpus diacrónico del español*. <<http://www.rae.es>> [Data de consulta: 10/05/2011].
- CORPAS PASTOR, Gloria (1996): *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.
- CREA = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Corpus de referencia del español actual*. <<http://www.rae.es>> [Data de consulta: 10/05/2011].
- DdD = *Diccionario de diccionarios. Corpus lexicográfico da lingua galega*. <<http://sli.uvigo.es/ddd/index.html>> [Data de consulta: 10/05/2011]
- DRAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario de la lengua española*. <<http://buscon.rae.es/drae1/>> [Data de consulta: 10/05/2011].
- EGUREN GUTIÉRREZ, Luis J. (1987): *Aspectos lúdicos del lenguaje. La jitanjáfora, problema lingüístico*. Valladolid: Secretariado de Publicaciones. Universidad de Valladolid.
- GONZÁLEZ GUERRA, Anxo (2010): “Fraseoloxía e paremioloxía de Pilar Guerra (Trasar, Carballedo, Lugo)”, en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 12, 289-315.
- GONZALO TOBAJAS, Ángel Jesús e ARAQUE COMINO, Esther (2001): “Juegos infantiles del Siglo de Oro en la tradición folclórica moderna”, en ALVAR, Carlos; CASTILLO, Cristina; MASERA, Mariana e PEDROSA, José Manuel (eds.): *Lyra mínima oral. Los géneros breves de la literatura tradicional*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 209-219 (<http://lyraminima.culturaspobulares.org/actas/alcala/22-gonzalo-araque.pdf>).
- GRICE, Paul (1991): “Logic and Conversation”, en *Studies in the way of words*. Cambridge: Harvard University Press, 22-41.
- HALLIDAY, M.A.K. (1982): *Exploraciones sobre las funciones del lenguaje*. Barcelona: Editorial Médica y Técnica, S.A.
- HERMIDA ALONSO, Anxos (2009): “Fraseoloxía de Matamá (Vigo)”, en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 11, 283-304.
- JAKOBSON, Roman (1981): *Lingüística y poética*. Madrid: Cátedra
- LÓPEZ BARREIRO, Margarita (2006): “Frasas feitas de Cachafeiro (Forcarei)”, en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 8, 317-327.
- LÓPEZ MORALES, Humberto (Dir.) (2010): *Diccionario de americanismos*. Lima: Asociación de Academias de la Lengua Española-Santillana.
- LÓPEZ TABOADA, Carme e SOTO ARIAS, Mª Rosario (2008): *Diccionario de Fraseoloxía Galega*. Vigo: Xerais.
- LUQUE NADAL, Lucía (2008): “Sobre los límites de la fraseología. Dichos y locuciones pragmático-conversacionales de carácter burlesco en español”, en *Language Design* 10, 87-106 (http://elies.rediris.es/Language_Design/LD10/LD_10_03_Luque_Pazeado.pdf).

- MARTÍNS SEIXO, Ramón A. (2007): “108 fórmulas galegas”, en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 9, 235-246.
- PASTOR LARA, Alejandro (2010): “Unidades fraseolóxicas especializadas e tradución”, en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 12, 195-209.
- PAZ ROCA, Mª Carmen (2007): “Aínda novos manuscritos paremiolóxicos de Vázquez Saco”, en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 9, 247-293.
- PELEGRÍN, Ana (1984): *Cada cual atienda su juego. De tradición oral y literatura.* Madrid: Cincel.
- RIELO CARBALLO, Isaac (1980): *Cancioneiro da Terra Cha (Pol).* Sada/A Coruña: Edicións do Castro.
- RÍOS PANISSE, M^a del Carmen (1977): *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia. I Invertebrados y peces*, en *Verba* Anejo 7. Universidade de Santiago de Compostela.
- ROJO, Guillermo (1983): *Aspectos básicos de sintaxis funcional.* Málaga: Ágora.
(1986): *El lenguaje, las lenguas y la lingüística.* Universidade de Santiago de Compostela.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1980): *Curso de lingüística general.* Madrid: Akal.
- SOTO ARIAS, Mª R.; GONZÁLEZ GARCÍA, L. (2009): “Folclore contístico, fraseoloxía e paremioloxía. Interrelacións xenésicas”, en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 11, 211-227.
- VÁZQUEZ SACO, Francisco (2003): “Refraneiro galego e outros materiais de tradición oral”, en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 5.
- VENTÍN DURÁN, José Augusto (2007): Fraseoloxía de Moscoso e outros materiais de tradición oral. Anexo 1 de *Cadernos de Fraseoloxía Galega*.